

La plana del paleta

(ALDC, VII, 1655. La plana del paleta)

La *plana* és una ‘eina de paleta consistent en una làmina de ferro (44, 60, 65, 120, 131, 164, 173), eventualment de fusta (18, 19, 39, 43, 60, 63, 65, 69, 120, 131, 164), rectangular, amb un mànec de fusta al centre, que s’usa per a estendre i allisar (“lluir”, “arremolinar”, “allisar”) el guix o l’argamassa’.

Els significants s’han generat amb els següents apartats de lexicogènesi: 1) ‘estri per a posar plana o igual (una superfície)’: *plana*, més que de l’adjectiu substantivat (< PLANA), deu procedir d’un deverbial de (a)*planar*, si comparem el mot amb el cast. *llana*, format des de *allanar* (“[...] Sirve a los albañiles para tender o allanar el hyeso o cal, de donde tomó el nombre”, *Autoridades*, 1726), i amb *aplanador* 55 i *planadora* 68, generats sobre *aplanar* (< PLANUM); doc.: Esteve *et al.*, 1803 (“instrument ab que ’ls mestres de casas allisan els emblancats”); Escrig, 1851; Cabrera, 1868; var.: *plana* 100, amb palatalització de la lateral del grup -PL-, pròpia del ribagorçà; *plana de lluir* 161 (cf. punt 2); *planeta* 141, 146, 173, dim. *Llana*, doc. en Esteve *et al.* (1803), és pres del cast. (s. XVIII; *ALeCMan*, mapa 726), on és un deverbial de *allanar* (cf. supra);

2) ‘forma de paleta’: *paleta* 162, 169, 172, 179, 184, dim. de *pala* (< PALA); *pala de lluir* 151 (*lluir* ‘enguixar’, *Tresor*; < LŪCĒRE ‘brillar’), *paleta de lluir*, *paleta de lloir* 164, 181, 182, 185, per l’alternança u/o àtona davant i tònica (cf. b[u]llir/b[o]llir), *paleta pa lluir* 165, *paleta lloidora* 173 o, simplement, *lluïdora* 38, 137, *lloidora* 160 o *llouïdora* 145, 165, amb el suf. -dor (< -TORE), indicador d’agent; *paletilla* 163 i *paletina* 175, dim. amb els suf. -illa (< -ICULA) i -ina (< -INA), respectivament; *paleta valenciana* 180, amb un gentilici potser per diferenciar-la de la *paleta catalana* (DCVB);

3) ‘que forma un moviment de remolí’: *remolinador*, de *remolinar* (“per a arremolinar” 15), com el f. *remolinadora* 83, 142, *remolidor* 36, 126, per haplogogia, *remolinet* 45, dim. de *remolí* (“més petit que la llana”);

4) ‘que llueix, allisa, afina o enguixa’: *paleta de lluir*, *lluïdora* (cf. punt 2); *allisador* 90, format sobre *llis* (probablement < *LĪSIUS, de creació expressiva);

afinador 48, *refinadora* 142, format sobre *fi* (< FĪNIS > ‘acabament’ > ‘perfecte, acabat’); *enguixadora* 3 (pron. *enguixad[u]ra*), der. de *guix* (< GYPSUM);

5) ‘planxa, làmina’: *planxa* ‘làmina més o menys gruixuda’ 3, 123, pres del fr. *planche* (< baix llat. PLANCA); *llata* 19, probable adaptació del cast. *lata*; *llanda* ‘fulla de metall’ 59 (< *LABĪNA < LAMĪNA);

6) ‘escut’: *broquer* 69 (*broguer* 69), per metàfora d’aquest mot medieval, ‘escut petit arrodonit’, pres i adaptat, amb rotacisme, de l’oc. ant. *bloquier* (← fr. ant. *bocler*, fr. mod. *bouclier*, der. de *bocle* ‘agafador del centre de l’escut’ < BŪCCULA); pel seu origen, trobem la mateixa imatge en *taloixa*, pres del fr. *taloche* (no de l’oc. que ha adaptat el mot en *taloche*), que tindria per base el fr. ant. *talevaz* ‘escut de fusta’ (< llat. pop. *TALAPACIUM, de possible origen gà·lic), i que coneix les var. *taloja* 24, 32, 39, 44, 71, 103, 120, amb sonorització de la palatal, i *caloixa* 8, amb dissimilació d’oclusives; en canvi, *talotxa* seria d’influència castellanoaragonesa (cf. *ALEANR*, IX, mapa 1241); el significat de ‘llana, plana’ en fr. comença al s. XVI. Una extensió de significat paral·lela es troba en el mot *manyopla* 164, pròpiament “peça de fusta amb què els obrers de vila o mestres de cases agafen certs materials que podrien fer mal a la mà” (DCVB);

7) ‘actitud de l’enguixador’: *esparver* 5 és un manlleu a l’oc. *esparvièr* (< fràncic *SPARWĀRI), amb comparació de la posició de l’ocell sobre el puny del caçador amb la postura de l’enguixador sostenint la paleta per aplicar el guix a la paret (DHLF).

L’ús tardà del referent explicaria la presència d’interferències com *llana*, procedent del cast., instal·lat a la major part del Principat, mall. i eiv.; *taloja*, importat del fr. (*talotxa* seria a través de l’arag.), en el cat. sept.; i manlleus puntuals com *broquer* i *esparver*. La creativitat popular ha generat *remolinador* en una petita àrea del cat. central i *plana* en tort. i part del val., on conviu amb *paleta de lluir*.

Són mots normatius *remolinador*, *paleta*, des del DG₁, 1932 (el darrer, passat a *paleta de guixaire* al DIEC₂, 2007); *plana*, *taloja*, des del DIEC₁, 1995.